अर्थव्यवस्था

(Micro Notes)

संयुक्त गट 'ब' आणि गट 'क' परीक्षेसाठी अत्यंत उपयुक्त

लेखक

रमेश रुणवाल सर

(STI-2012, कक्षाधिकारी-2015)

पत्ता - यशश्री अकॅडेमी, ऋषिकेश अभ्यासिकेच्यावर, केतकी अपार्टमेंट, अलका टॉकीज शेजारी, सदाशिव पेठ, पुणे - 30.

Contact – 9028273501

1. मूलभूत अर्थशास्त्र :-

व्याख्या
- उत्पादन
- वितरण
- विनिमय
- उपभोग

ॲडम स्मिथ - अर्थशास्त्र जनक
(1723-90) - स्कॉटलंड
- नैतिक भावनांचा सिद्धान्त (1759)
- राष्ट्रांची संपत्ती (1776)
- भांडवलशाही पुरस्कार
- मुक्त अर्थव्यवस्था
- Laissez Faire
- अदृश्य हात

अर्थव्यवस्था
- विकसित
- विकसनशील
- अत्यल्प विकसित (45 देश).

अर्थव्यवस्था
- नियोजित
  - आदेशात्मक
  - सूचकात्मक
- मिश्र
- मुक्त

अर्थव्यवस्था क्षेत्रे
- प्राथमिक
- द्वितीयक
- तृतीयक
- चतुर्थक
- पंचम

- सार्वजनिक
- खाजगी
- संयुक्त
- सहकार.

अर्थशास्त्रीय विचारधारा
- भांडवलशाही
  - उत्पादन घटकांची खाजगी मालकी
- समाजवाद
  - उत्पादन घटकांची सार्वजनिक मालकी.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

२. विकासाचे निर्देशांक

1) मानव विकास निर्देशांक :-

सुरुवात - 1990.

योगदान <
- महबूब उल हक
- अमर्त्य सेन
- मेघनाद देसाई

निकष <
- दीर्घ व निरोगी जीवन
- ज्ञानाची सुगमता
- चांगले राहणीमान

HDR 2023-24 :-

शीर्षक - Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a polarized world?

भारत - निर्देशांक - 0.644
क्रमांक - 134

BRICS देशांचा क्रम:-
RCB SI.

सर्वाधिक विकास	सर्वात कमी विकास
1) स्वित्झर्लंड	193. सोमालिया
2) नॉर्वे	192. द. सुदान
3) आइसलंड	191. सेंट्रल आफ्रि. रिप.
4) हाँगकाँग	190. नायगर

2) भारत मानव विकास अहवाल - 2011

शीर्षक - सामाजिक समावेशनाकडे

सर्वाधिक	सर्वात कमी
- केरळ (0.790)	- छत्तीसगड (0.358)
- दिल्ली	
- हिमाचल प्रदेश	
- गोवा	
- पंजाब	
- महाराष्ट्र (0.572)	

भारत - 0.467

Economics-Ramesh Sir

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

3) लैंगिक विषमता निर्देशांक (GII):-
सुरुवात - 2010 पासून

HDR - 2023/24 नुसार,
भारत क्रमांक - 108.

निकष –
- प्रजनन स्वास्थ्य
- सक्षमीकरण
- आर्थिक स्थिती

4) बहुआयामी दारिद्र्य निर्देशांक (MPI) :-
सुरुवात - 2010
मोजणी - OPHI & प्रकाशन - UNDP

3 निकष (10 घटक) –
- आरोग्य - बालमृत्यू व पोषण
- शिक्षण - शालेय शिक्षणातील वर्षे
  - शाळेतील उपस्थिती
- जीवनमानाचा दर्जा - स्वयंपाक इंधन, स्वच्छतागृह, पेयजल, वीज, निवारा, मालमत्ता.

↓

- 20% - 33.3% अभाव - असुरक्षित गट
- 33.3 - 50% अभाव - बहुआयामी दारिद्र्य
- >50% अभाव - तीव्र बहुआयामी दारिद्र्य

HDR 2023/24 नुसार, भारत - 42.0%

निती आयोग - MPI मोजणी - (12) घटक
- 2013-14 मध्ये 29.1% ⟶ 2022-23 मध्ये 11.28%
- 25 कोटी लोक दारिद्र्यातून बाहेर आले. → सर्वाधिक उत्तरप्रदेश, बिहार व MP मधून
- MH मधून - 1.60 कोटी - बहुआयामी दारिद्र्यातून बाहेर.
  सध्या महाराष्ट्रातील प्रमाण - 5.48%.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

5) GHI - 2006 पासून सुरुवात.

देशांचे गट

<9.9 - कमी उपासमार
10-19.9 - मध्यम -॥-
20-34.9 - गंभीर -॥-
35-49.9 - भयावह -॥-
>50 - अत्यंत भयावह -॥-

GHI - 2024
भारत - निर्देशांक - 27.3
क्रमांक - 105/127
(GHI 2023 - क्रमांक - 111)

* सर्वाधिक उपासमार (GHI 2024 नुसार):-
→ सोमालिया, येमेन, चाड व मादागास्कर.

6) जागतिक आनंदी अहवाल - 2024

सर्वाधिक आनंदी देश
1) फिनलँड
2) डेन्मार्क
3) आइसलँड
4) स्वीडन
5) इस्त्राइल

सर्वात कमी आनंदी देश
1) अफगाणिस्तान
2) लेबनन
3) लिसोथो
4) सिएरा लिओन

भारत - 143 देशांमध्ये 126 वा क्रमांक

Economics-Ramesh Sir

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

३. राष्ट्रीय उत्पन्न :-

पद्धती – उत्पाद, उत्पन्न, खर्च

राष्ट्रीय उत्पन्न समिती :-
- ४ ऑगस्ट 1949
- पहिला अहवाल - 1951
- अंतिम अहवाल - 1954
- अध्यक्ष - महालनोबिस
- सदस्य - गाडगीळ व राव.

राष्ट्रीय सांख्यिकी संस्था
- 17 Dec. 1931
- कलकत्ता
- 1933 - संख्या मासिक

*** राष्ट्रीय सांख्यिकी आयोग**
- स्थापना - 12 जुलै 2006
- 1st अध्यक्ष - सुरेश तेंडुलकर
- रंगराजन आयोग (जाने 2000) च्या शिफारशीनुसार स्थापन

संकल्पना – GDP (NDP), GNP (NNP)

GNP = GDP + X - M

आधारभूत वर्ष - पूर्वी - 1999-2000, 2004-05.
सध्या - 2011-12 (के. सुंदरम् समिती)
जून 2024 - बिश्वनाथ गोल्डार समिती.

$$\text{दरडोई उत्पन्न} = \frac{\text{एकूण उत्पन्न}}{\text{एकूण लोकसंख्या}}$$

PPP
- कार्ल गुस्ताव कॅसेल
- 1916

हरित GDP
- 1st प्रयत्न → चीन - 2004-05. 2005 पासून बंद
- भारत - 2011 मध्ये पार्थ दासगुप्ता समिती

GNH
- 1972 - जिग्मे सिंग्ये वांगचुक
- ④ स्तंभ
- OPHI द्वारे मोजणी
- ⑨ घटक

प्राथमिक क्षेत्र - GDP तील वाटा
- 1950-51 – 55.4%
- 2010-11 – 14.3%
- 2013-14 – 13.94%

द्वितीयक क्षेत्र - वाटा
- 1950-51 – 16.6%
- 2013-14 – 26.2%

EconomicsRameshSir

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

नियोजनकाळातील आर्थिक वाढ :-

पहिला टप्पा (1951-81) - सरासरी वार्षिक वृद्धिदर - 3.5%
हिंदू अभिवृद्धी दर - प्रो. राजकृष्णा
नंतरचा टप्पा (1981-2012) - सरासरी वार्षिक वृद्धिदर - 5.9%

Current

GDP वृद्धिदर 2022-23 - 7%
2023-24 - 8.2%

Economics-Ramesh

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

४. पैसा व चलन :-

- सर्व चलन हे पैसा असते परंतू सर्व पैसा चलन असत नाही.

पैशाची कार्ये

प्राथमिक
1) विनिमय माध्यम
2) मूल्यमापन

द्वितीयक
1) मूल्यसंग्रहण
2) आस्थगित देयमान
3) मूल्य हस्तांतरण

आकस्मिक / Contingent
1) पताचा आधार
2) उत्पन्नाचे वितरण
3) भांडवल - साधारणस्वरूप
4) महत्तम लाभ.

नाणी :-
1835 - भारतीय नाणे कायदा. 1 रु = 64 पैसे = 16 आणे
1918 - Bronze coins legal tender Act.
1955 - भारतीय नाणे कायदा 1906 मध्ये सुधारणा
दशमान पद्धतीचा स्वीकार, 1 एप्रिल 1957 पासून.
2011 - भारतीय नाणी कायदा, 2011.

टाकसाळी (Mints)
- कलकत्ता (1757)
- हैद्राबाद (1803)
- मुंबई (1829)
- नोएडा (1988)

SPMCIL - 13 जाने 2006
- 4 टाकसाळी
- सिक्युरिटी पेपर मील, होशंगाबाद, मध्य प्रदेश
- 4 छापखाने
  - (2) प्रतिभूती
    - (1) नाशिक रोड
    - (2) हैद्राबाद
  - (2) कागदी चलन
    - (1) बँक नोट प्रेस देवास M.P
    - (2) करन्सी नोट प्रेस नाशिक

नोटांची उत्क्रांती :-
1806 - बँक ऑफ कलकत्ता
1840 - बँक ऑफ बॉम्बे
1843 - बँक ऑफ मद्रास
1861 - कागदी चलन कायदा
1917 - 1 रु ची पहिली नोट
1934 - RBI कायदा, 1934 - 1861 चा कायदा रद्द
1956 - प्रमाण निधी पद्धत ऐवजी किमान निधी पद्धत

Economics Ramesh

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

विमुद्रीकरण (3) वेळा
- 1946
- 1978
- 2016 – 8 नोव्हेंबर 2016 (500 व 1000 रु)

कागदी चलन

- **परिवर्तनीय**
  - **प्रातिनिधिक**
    - 100% सोने चलनास आधार
  - **विश्वासाश्रित**
    - काही भाग सोने
    - उर्वरित भाग – शास. प्रतिभुती
    - (भारतात – 6 Oct. 1956 पर्यंत – 40% सोने, 60% शा. प्रति)
- **अपरिवर्तनीय**
  - चलनास आधाराची गरज नाही.
  - भारतात 6 ऑक्टोबर 1956 पासून.
  - भारतात सध्या 200 कोटी रु. चलनास आधार
    - 115 कोटी रु सोने
    - 85 कोटी रु. परकीय शासन प्रतिभुती.

भारत
- 6 ऑक्टो. 1956 पर्यंत – प्रमाण निधी पद्धत (PRS)
- 6 ऑक्टो 1956 पासून – किमान निधी पद्धत (MRS).

EconomicsRamesh

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

5. चलनवाढ (Inflation)

पैशाचे वर्गीकरण - वाय. व्ही. रेड्डी कार्यगट (1997)

- M_0 { RBI कडील बँक ठेवी, RBI कडील इतर ठेवी, लोकांजवळील नोटा व नाणी }
- M_1 = RBI कडील इतर ठेवी + लोकांजवळील नोटा व नाणी + बँकांमधील मागणी ठेवी
- M_2 = M_1 + बँकांमधील 1 वर्षापर्यंतच्या मुदत ठेवी
- M_3 = M_2 + 1 वर्षापेक्षा जास्त मुदतीच्या ठेवी

M_0 < संचित पैसा / पायाभूत पैसा / उच्चक्षमतेचा पैसा

M_1 - संकुचित पैसा

M_3 - विस्तृत पैसा

M_0 - सर्वाधिक तरल

M_3 - सर्वात कमी तरल

M_0 कडून M_3 कडे जाताना → तरलता कमी होत जाते.

पैसा गुणक = $\frac{\text{पैशाचा पुरवठा}}{\text{पायाभूत पैसा}} = \frac{M}{M_0} = \frac{M}{RM}$

पैशाचा संख्यात्मक सिद्धान्त - आयर्विंग फिशर

$MV = PT$ or $M = kPT$.

Inflation

दरानुसार
i) रांगणारी - 0 ते 3%.
ii) चालणारी - 3 ते 10%.
iii) धावणारी - 10 ते 20%.
iv) अनियंत्रित - > 20%.

कारणानुसार
i) मागणीजन्य - मागणीत वाढ
ii) पुरवठाजन्य < पुरवठ्यात घट / उत्पादनखर्चात वाढ

व्याख्या - कोलबर्न - अधिक वाढलेला पैसा कमी वस्तूंचा पाठलाग करतो.
क्राउथर - पैशाचे मूल्य घटते व किंमती वाढतात.
पिगू - पैशाच्या स्वरूपातील उत्पन्न, उत्पन्न कमविण्याच्या प्रक्रियेपेक्षा जास्त वेगाने वाढते.

Economics-Ramesh sir

Deflation/ मुद्राअवस्फिती - किंमतींमध्ये घट

Disinflation/ मुद्राअपस्फिती - किंमती घटत्या दराने वाढतात.

Reflation/ मुद्रासंस्फिती - मंदिची परिस्थिती दूर करण्यासाठी शासनाद्वारे पैशाचा पुरवठा वाढवला जातो.

stagflation/ मुद्राअवपात - चलनवाढ असते परंतू आर्थिक वाढ नाही.

WPI (2011-12) (सौमित्र चौधरी समिती)

प्राथमिक वस्तू	117	22.62%	भार
इंधन व ऊर्जा	16	13.15%	भार
उत्पादित वस्तू	564	64.23%	भार
एकूण	697	100%	

WPI Food Index - 136 वस्तूंच्या किंमती
- 76 प्राथमिक
- 60 उत्पादित अन्नवस्तू

CPI - जुनी पद्धत

निर्देशांक	आधारभूत वर्ष	प्रकाशक	उपयोग
CPI-IW	2016	श्रम ब्युरो	महागाई भत्ता
CPI-RL	1986-87	—"—	किमान वेतन
CPI-AL	—"—	—"—	—"—
CPI-UNME	1984-85	NSO	वेतन निश्चिती

CPI - नविन पद्धत - (Feb 2011 पासून) प्रकाशक NSO

आधारभूत वर्ष - 2012

CPI एकत्रित
- CPI - ग्रामिण - 448 वस्तू व सेवा (1181 गाव)
- CPI - शहरी - 460 वस्तू व सेवा (310 शहरांमधील 1114 बाजारपेठा)

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

चलनवाढीचे परिणाम (2-6% चलनवाढ) :-

फायदे - उत्पादक, गुंतवणूकदार, शासन, ऋणको

तोटा - धनको, साधारण कुटुंब, निवृत्तीवेतन धारक, असंघटित क्षेत्रातील कामगार

शून्य परिणाम - स्वयंरोजगारीत

परकीय व्यापारावरील परिणाम - आयात वाढते
निर्यात घटते.

चलनवाढ नियंत्रणाचे उपाय

i) चलनविषयक उपाय - RBI

ii) राजकोषिय उपाय - शासन

iii) प्रत्यक्ष उपाय - आवश्यक वस्तू - सार्व. वितरण प्रणाली
अत्यावश्यक वस्तू कायदा, 1955 ची अंमलबजावणी

- गिफेन वस्तू - किंमत वाढल्यास मागणी वाढते

अँगेलचा नियम - जसजसे उत्पन्न वाढते अन्नावरील खर्चाची टक्केवारी घटते.

'से' चा नियम - पुरवठा स्वत:साठी समप्रमाणात मागणी निर्माण करतो.

फिलिप्स वक्ररेषा :- चलनवाढ व बेरोजगारीतील व्यस्त संबंध.
(1958)

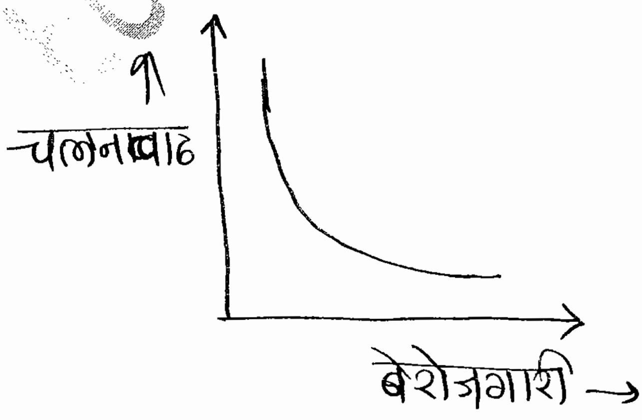

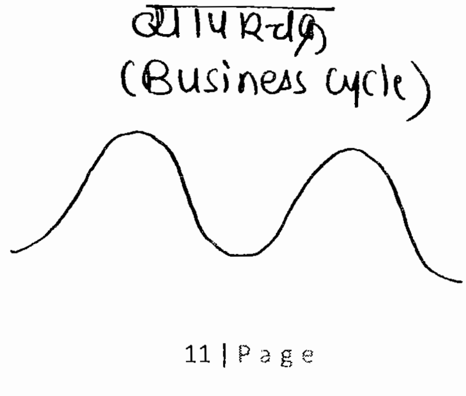

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

6. RBI व मौद्रिक धोरण

1656-57 - रिक्स बँक ऑफ स्वीडन
1694 - बँक ऑफ इंग्लंड
1913 - Federal Reserve.
1935 - Reserve Bank of India.

} जगातील मध्यवर्ती बँकांची उत्क्रांती

RBI ची उत्क्रांती :-

1921 - ③ प्रेसिडेन्सी बँकांचे एकत्रीकरण करून इम्पिरियल बँक ऑफ इंडिया ची स्थापना.

1925-26 - हिल्टन यंग आयोग → RBI स्थापनेची शिफारस

1934 - 6 मार्च 1934 रोजी RBI कायदा संमत

1935 - 1 एप्रिल 1935 रोजी RBI स्थापना.

1948 - RBI (सार्वजनिक मालकीकडे हस्तांतरण) कायदा.

1949 - 1 जाने 1949 रोजी RBI पूर्णपणे भारत शासनाच्या मालकीची बँक बनली.
- बँकिंग नियमन कायदा, 1949.

विशेष मुद्दे - RBI ने म्यानमार व पाकिस्तान या ② देशांची मध्यवर्ती बँक म्हणून देखील कार्य केले.
- RBI चे मध्यवर्ती कार्यालय सुरूवातीला कलकत्ता येथे होते. 1937 मध्ये मुंबईला स्थलांतरित.

RBI रचना :-

मध्यवर्ती संचालक मंडळ - RBI कायदा, कलम 8.

- कार्यालयीन संचालक
  - 1 गव्हर्नर
  - कमाल ④ डेप्युटी गव्हर्नर
- शासकीय प्रतिनिधी
  - 10 - नामनिर्देशित
  - 2 - शास. अधिकारी
- स्थानिक मंडळ प्रतिनिधी
  - ④

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

RBI गव्हर्नर - RBI कायदा 1934 → कलम 8-1(अ)
- मुख्य कार्यकारी संचालक

1st - ऑसबॉर्न स्मिथ (1935-37)
2nd - जेम्स टेलर (1937-43)
3rd - चिंतामणराव देशमुख (1943-49) - पहिले भारतीय
4th - बेनेगल रामा राव (1949-57) - सर्वाधिक काळ पदावर.
25th - शक्तिकांत दास (2018-2024)
26th - संजय मल्होत्रा (महसूल सचिव)

स्थानिक मंडळे - मुंबई, दिल्ली, कलकत्ता, चेन्नई.
- प्रत्येकी ⑤ सदस्य, चार वर्षांचा कार्यकाळ.

संस्था -
CAB, Pune.
NIBM, Pune.
IGIDR, Mumbai
IDRBT, Hyderabad
RBI Staff College, Chennai

संलग्न संस्था
1) DICGC, मुंबई
2) BRBNMPL, बंगलोर
स्थापना - 3 Feb. 1995
दोन छापखाने -
ⓐ म्हैसूर, कर्नाटक
ⓑ सालबोनी, पश्चिम बंगाल

मौद्रिक धोरण समिती (कलम 45 ZB)
(6 सदस्य) (2016 साली)

③ RBI चे प्रतिनिधी
- RBI गव्हर्नर
- RBI डेप्युटी गव्हर्नर
- RBI अधिकारी

③ शासनाचे प्रतिनिधी

MPC कार्यप्रणाली
- गणसंख्या - ④
- वर्षातून किमान ④ बैठका
- गव्हर्नर - पदसिद्ध अध्यक्ष
- बहुमताने निर्णय.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

पतनियंत्रणाची साधने

संख्यात्मक
- CRR
- SLR
- रेपो व रिव्हर्स रेपो दर
- SDF दर
- MSF दर
- बँक दर
- खुल्या बाजारातील व्यवहार (OMO)
- बाजार स्थिरीकरण योजना

गुणात्मक
- तारणमूल्य व कर्जरक्कम यांच्यातील गाळा
- उपभोग्य कर्जावर नियंत्रण
- नैतिक समजावणी
- आदेशाद्वारे नियंत्रण
- प्रत्यक्ष कार्यवाही
- प्रकाशन

अग्रक्रम क्षेत्र कर्जपुरवठा :-

अग्रक्रम क्षेत्रे
i) कृषी
ii) सुक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम
iii) निर्यात कर्ज iv) शिक्षण
v) गृहनिर्माण vi) पुनर्निर्मितीक्षम कर्जा
vii) सामाजिक पायाभूत सुविधा
viii) इतर

Target
भारतीय व 20 पेक्षा जास्त शाखा असणाऱ्या परकीय बँका
एकूण – 40%
कृषी – 18% (10% - लघु व सीमांत शेतकरी)
सुक्ष्म उद्योग – 7.5%
दुर्बल घटक – 12%

20 पेक्षा कमी शाखा - परकीय बँका :-
एकूण - 40% - त्यापैकी कमाल 32% निर्यात कर्ज.

भांडवल पर्याप्तता :-

$$CRAR = \frac{\text{भांडवल}}{\text{जोखिमभारीत संपत्ती}} \times 100$$

CRAR जास्त → उत्तम
CRAR कमी → वाईट / चिंताजनक

BIS

स्थापना - 17 मे 1930
- बेसल, स्वित्झर्लंड

Basel Norms :-
Basel-I (1988) - CRAR - 8%
Basel-II (2004) - CRAR - 9%
Basel III (2010) - CRAR - 9%

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

7. राजकोषिय धोरण :-

भारतीय अर्थसंकल्पाची उत्क्रांती :-

1860 – 7 एप्रिल 1860 – जेम्स विल्सन – भारतासाठी पहिल्यांदा अर्थसंकल्प

1948 – 28 Feb 1948 – स्वतंत्र भारताचा पहिला साधारण अर्थसंकल्प – आर. के. षणमुखम् चेट्टी.

1999 – 27 Feb 1999 – अर्थसंकल्प सकाळी 11 वाजता मांडण्यास सुरुवात – यशवंत सिन्हा.

2017 – रेल्वेचा स्वतंत्र अर्थसंकल्प मांडणे बंद
– अर्थसंकल्प 1 फेब्रुवारीस मांडण्यास सुरुवात.

आर्थिक वर्ष

1867 पूर्वी – 1 मे – 30 एप्रिल

1867 पासून – 1 एप्रिल – 31 मार्च

1984 – एल. के. झा समिती

2016 – शंकर आचार्य समिती

भारत शासनाचे निधी

1) संचित निधी – 266(1)
- संसदेचे नियंत्रण – कलम 114 नुसार विनियोजन विधेयक
- भारीत खर्च – फक्त चर्चा.
- कलम 117 – वित्त विधेयक

2) भारताचे लोकलेखे – कलम 266(2)
- बँक खात्याप्रमाणे वापर.

3) आकस्मिक निधी – 267.
2021-22 पासून 30,000 कोटी रु.

धनविधेयक

व्याख्या – कलम 110
- सुरुवातीस – फक्त लोकसभेत
- राष्ट्रपतींची पूर्वसंमती
- राज्यसभा – 14 दिवस चर्चा

अर्थसंकल्प

कलम 112 – वार्षिक वित्तीय विवरणपत्र.

वित्त मंत्रालय (6 विभाग)

- महसूल
  - CBDT
  - CBIC
- खर्च
- वित्तीय सेवा
- DIPAM (2016-17 पासून नाव)
- सार्व. उपक्रम
- आर्थिक व्यवहार (अर्थसंकल्प बनविण्याचे कार्य)

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

अर्थसंकल्प

- जमा
  - महसुली
  - भांडवली
- खर्च
  - महसुली
  - भांडवली

अर्थसंकल्प प्रक्रिया

- निर्मिती
- अर्थसंकल्पपूर्व चर्चा
- संसदेत मांडणी (Eco. Survey)
- साधारण चर्चा - 4-5 दिवस
- संसदीय समित्यांचे कार्य
  1993 - 17 समित्या
  2004 - 24 —״—

- विशेष चर्चा - प्रत्येक मागणीवर सखोल चर्चा.

कपात प्रस्ताव:
- धोरणात्मक
- काटकसर
- प्रतिकात्मक

शेवटच्या दिवशी - गिलोटिन

- विनियोजन विधेयक (114) संमती
- वित्त विधेयक (117) संमती.

अनुदान प्रकार

- पुरक अनुदान (Supplementary)
- वाढिव —״— (Additional)
- प्रतिकात्मक —״— (Token)
- आधिक्य —״— (Excess)

तुटी प्रकार

महसुली तूट = महसुली खर्च - म. जमा.
भांडवली तूट = भांडवली खर्च - भा. जमा
अर्थसंकल्पीय तूट = एकूण खर्च - एकूण जमा
रचनात्मक तूट
चक्रीय तूट

- परिणामकारक महसुली तूट = महसुली तूट - राज्यांना भांडवली संपत्ती निर्मितीसाठी देण्यात येणारी अनुदाने
- राजकोषिय तूट = एकूण खर्च - (महसुली जमा + बिगरकर्ज भांडवली जमा)
  = अर्थसंकल्पीय तूट + कर्जे = कर्जे
  (1997-98 पासून अर्थसंकल्पीय तूट शून्य दाखवितात सुखमय चक्रवर्ती शिफारस)
- प्राथमिक तूट = राजकोषिय तूट - व्याजदेयता.

रेल्वे अर्थसंकल्प

1921 - ॲकवर्थ समिती → 1924 - स्वतंत्र रेल्वे अर्थसंकल्प सुरु.
2015 - विवेक देबरॉय समिती → 2017-18 स्वतंत्र रेल्वे अर्थसंकल्प बंद.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

अर्थसंकल्प प्रारूपे (Models)

1) पारंपारिक - Line-item budget
2) निष्पादन - Performance (भौतिक लक्ष्यांची निश्चिती)
3) फलनिष्पत्ती - Out come.
4) शून्याधारीत - पीटर फिथर → निर्माता
   जिमी कार्टर → सार्वजनिक क्षेत्रात वापर.
   भारतात - 1986 - सर्व मंत्रालयांना बंधनकारक
   1987 - केंद्रिय अर्थसंकल्प शून्याधारीत.

महाराष्ट्र 1986 - शून्याधारीत

5) जेंडर बजेट - पहिल्यांदा ऑस्ट्रेलिया
   भारत - 2005-06 केंद्रस्तरावर
   ओडिशा - पहिले राज्य - (2004-05)
   महाराष्ट्रात - 2013 साली.

वित्तविषयक संसदीय समित्या :-

लोकलेखा समिती	अंदाज समिती	सार्व. उपक्रम समिती
- 1921	- 1950 (जॉन मथाई)	1964 - (कृष्णा मेनन)
- 22 सदस्य (15+7)	- 30 सदस्य (सर्व लोकसभा)	- 22 (15+7)
कार्यकाळ - 1 वर्ष	- 1 वर्ष	- 1 वर्ष.
1967 पर्यंत - सत्ताधारी पक्षातून अध्यक्ष; 1967 पासून - विरोधी पक्षाचा	अध्यक्ष - सत्ताधारी पक्षाचा	अध्यक्ष - सत्ताधारी पक्षाचा
कार्य - CAG च्या अहवालाचे विश्लेषण	- काटकसर सुचविणे	- CAG च्या अहवालाचे विश्लेषण

कलम 116 - लेखा अनुदान व पतानुदानाची तरतूद.
- लेखा अनुदान → Advance मध्ये पैसा
- पतानुदान → Blank cheque प्रमाणे वापर

CAG - कलम 148 - राष्ट्रपतींद्वारे नियुक्त
कार्यकाळ - 6 वर्षे / 65 वर्षे.
वेतन व सेवाशर्ती - कलम - 148
शपथ - 3री अनुसूची.

FRBM कायदा - 2003
- विजय केळकर कार्यगट
- एन.के. सिंग समिती (2016)
- विजय केळकर समिती (2012) राजकोषिय दृढीकरण आराखडा समिती.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

FRBM कायदा, 2003

- अंमलबजावणी - 5 जुलै 2004 पासून सुरू.
- महसुली तूट - GDP च्या शून्य टक्के करणे
- राजकोषीय तूट - GDP च्या 3% पर्यंत कमी करणे.
- 14 व्या वित्त आयोगाने या कायद्याच्या जागी 'Debt Ceiling & Fiscal Responsibility Legislation' हा नविन कायदा करण्याची शिफारस केली.
  - एकूण कर्ज मर्यादा GDP च्या 60% < केंद्र - 40%, राज्ये - 20%

  तसेच 'राजकोषीय परिषद' स्थापन करण्याची शिफारस.

CAG चे कार्य

लेखा
- NPS
- लेखा व लेखापरीक्षण विभाग
- सर्व राज्ये व UTs

लेखापरीक्षण
- केंद्र, राज्ये व UTs
- संसदीय कायद्यानुसार स्थापन महामंडळांचे लेखे. - except - RBI, SBI, LIC, FCI.

ड्रीम बजेट

1997 - पी. चिदंबरम्
- आयकराचे दर कमी 40% → 30%.
- महामंडळ कराचे दर कमी 40% → 35%.
- कमाल सीमा शुल्क दर 50% → 40%.
- उत्पादन शुल्क सरलीकरण

खर्च व्यवस्थापन आयोग (EMC):-

स्थापन - 2014

पहिले अध्यक्ष - बिमल जालान

सल्लागार ~~संस्था~~ संस्था.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

8. करप्रणाली

लाफर वक्ररेषा - करांचे दर व करमहसूल यांच्यातील संबंध

कर
- प्रत्यक्ष
- अप्रत्यक्ष

- प्रमाणशीर
- प्रगतिशील
- प्रतिगामी

- विशिष्ट कर
- मूल्यानुसारी

भारतातील प्रत्यक्ष कर

*** आयकर**
- आयकर कायदा, 1961.
- केंद्रसूची विषय क्र. 82
- प्रगतीशील स्वरुप

DTC - प्रत्यक्ष कर संहिता

आयकराचे दर (अर्थसंकल्प 2024-25 नुसार)

0-3 लाख - 0%.	10-12 लाख - 15%.
3-7 लाख - 5%.	12-15 लाख - 20%.
7-10 लाख - 10%.	>15 लाख - 30%.

आरोग्य व शिक्षण उपकर - 4%.

अधिभार - 50 लाख - 1 कोटी उत्पन्न - 10%.
1 कोटी - 2 कोटी - 15%, 2-5 कोटी - 25%.

*** महामंडळ कर**
- आयकर कायदा, 1961
- केंद्रसूची विषय क्र. 85

कंपन्यांचे ③ प्रकार
- भारतीय कंपन्या <400 कोटी उलाढाल कर - 25%.
- भारतीय कंपन्या >400 कोटी रु. 30%.
- परकीय कंपन्या 35%.

*** किमान पर्यायी कर**
- 1997-98
- दर - 15%

देणगी कर
सुरुवात - 1958
कायदा - 1958
- निकोलस कॅल्डॉर समिती शिफारस.

संपत्ती कर
- सुरुवात - 1957
कायदा - 1957.
निकोलस कॅल्डॉर समिती शिफारस.
- 1 एप्रिल 2016 पासून रद्द.
- केंद्रसूचीतील विषय क्र. 86

मालमत्ता कर
सुरुवात - 1953
कायदा - 1953
- मृत्युशुल्क / वारसा कर
- केंद्रसूची विषय क्र. 87.
- 1 एप्रिल 1985 पासून रद्द.

*** व्यवसायकर** - राज्यांचा प्रत्यक्ष कर. राज्यसूची विषय क्र. 60
महाराष्ट्रात सुरुवात - 1975
कायदा - 1975
MH - दर - 2100 ते 2500 रु. वार्षिक.

: सीमाशुल्क
सुरुवात - 1962
कायदा - 1962
केंद्रसूची विषय क्र. 83

सीमाशुल्क {
मूळ सीमाशुल्क
प्रतिशुल्क CVD
IGST
डंपिंग विरोधी कर.

* GST (वस्तू व सेवा कर).

101 वा घटनादुरुस्ती कायदा
- लोकसभेद्वारे संमत - मे 2015
- राज्यसभेद्वारे सुधारित स्वरूपात संमत - 3 ऑगस्ट 2016
- पुन्हा लोकसभेद्वारे संमत - 8 ऑगस्ट 2016

राष्ट्रपतींची संमती - 8 सप्टेंबर 2016

50% राज्यांची संमती आवश्यक होती → 1st state - आसाम (12 ऑगस्ट 2016)
नंतर क्रमाने बिहार, झारखंड, छत्तीसगड, हिमाचल, गुजरात.
ओडिशा - 16th (राज्य/केंप्र.) → 1 सप्टेंबर 2016.
MH - GST घटनादुरुस्ती कायदा संमत करणारे 10 वे राज्य (29 ऑगस्ट 2016).

GST - (17) अप्रत्यक्ष कर, अधिभार व उपकरांचा समावेश
8 - केंद्रशासनाचे व 9 राज्यशासनाचे.

① केंद्रीय उत्पादनशुल्क
केंद्रसूची विषय क्र. 84
1976 - एल. के. झा. समितीची शिफारस
1976-77 - MANVAT
1986-87 - MODVAT
2001 - CENVAT.
② सेवाकर - 1994-95.
88th CAA - 2003
③ औषधे व सौंदर्य प्रसाधनांवरील उत्पादन शुल्क
④ अतिरिक्त उत्पादन शुल्क
⑤ कापड व कापडी वस्तू - अति. उत्पादन शुल्क
⑥ सीमा करावरील प्रतिशुल्क
⑦ SAD on customs
⑧ अधिभार व उपकर

① राज्य विक्रीकर
MVAT कायदा, 2002
1 एप्रिल 2005 - अंमलात
② खरेदी कर
③ ऐषआराम कर
④ करमणूक कर
⑤ जाहिरातींवरील कर
⑥ लॉटरी, जुगार, सट्टेबाजीवरील कर
⑦ प्रवेश कर
⑧ विविध अधिभार व उपकर
⑨ केंद्रीय विक्रीकर.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

GST नुसार नवीन कलमे
- 246A – राज्यांतर्गत व्यापार – संसद व राज्य विधान-मंडळास कर आकारणी अधिकार.
- 269A – आंतरराज्य व्यापार – संसदेस अधिकार
- 279A – GST परिषद – राष्ट्रपतींद्वारे नियुक्ती (60 दिवसांच्या आत)
  - अध्यक्ष – केंद्रिय वित्तमंत्री
  - सदस्य – केंद्रिय वित्त राज्यमंत्री
  - – सर्व राज्यांचे वित्तमंत्री.

भारतात GST अंमलात – 1 जुलै 2017

GST परिषद – पहिली बैठक – 22 सप्टेंबर 2016.

GST घटक
- SGST / UTGST
- CGST
- IGST.

GST करांचे दर – 5%, 12%, 18%, 28%.
सोने, चांदी, तयार दागिने, हिरे – 3%.
न घासलेले हिरे – 0.25%.

GST परिषद
- गणपूर्ती – निम्मे सदस्य
- निर्णयासाठी – 3/4 बहुमत आवश्यक
- केंद्रशासनास 1/3 मताधिकार
  सर्व राज्यांना एकत्रितपणे 2/3 मताधिकार

भारतात – दुहेरी GST – राज्य, केंद्र

वित्त आयोग – कलम 280

1st अध्यक्ष	के. सी. नियोगी
8th –॥–	यशवंतराव चव्हाण
12th –॥–	सी. रंगराजन
13th –॥–	विजय केळकर
14th –॥–	वाय व्ही रेड्डी
15th –॥–	एन. के. सिंग

12th वित्त आयोग :-
कार्यकाल – ~~2010-15~~ 2005-10
राज्यांचा वाटा – 30.5%.

13th वित्त आयोग :- विजय केळकर
कार्यकाल – 2010-15
राज्यांचा वाटा – 32%.
सर्वाधिक भार – वित्तीय क्षमता अंतर

14th वित्त आयोग – राज्यांचा वाटा – 42%. कार्यकाल (2015-20)
सर्वाधिक भार – उत्पन्न दुरावा (Income Distance – 47.5%)

15th वित्त आयोग – एन. के. सिंग. कार्यकाल – 2020-25 नंतर 2026 पर्यंत
नेमणूक – 27 नोव्हेंबर 2017.
2020-21 साठी राज्यांचा वाटा – 42%.
2021-26 –॥– – 41%.

निकष – 15th वित्त आयोग
1) लोकसंख्या – 15%
2) क्षेत्रफळ – 15%.
3) वने – परिस्थितिकी – 10%. } Need based
4) उत्पन्न दुरावा – 45% – Equity based
5) जनसंख्या कामगिरी – 12.5%
6) कर प्रयत्न – 2.5%. } performance based.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

16th वित्त आयोग – नेमणूक – 31 Dec 2023
कार्यकाळ – 2026 – 2031.
रचना – अध्यक्ष – अरविंद पनगारिया.
सदस्य – पूर्णवेळ – अजय नारायण झा, श्रीमती ॲनी मॅथ्यूज, श्री मनोज पांडा.
अर्धवेळ – श्री सौम्य कांती घोष.
सदस्य सचिव – ऋत्विक रंजनम् पाण्डेय.
– या आयोगाने 31 ऑक्टोबर 2025 पर्यंत आपला अहवाल सादर करणे आवश्यक.

9. उद्योग क्षेत्र :–

IIP – 839 वस्तूंचे उत्पादन
आधारभूत वर्ष 2011-12
839 वस्तू – ③ क्षेत्रांमधून
1) खाणकाम उत्पादने – 29
2) उत्पादन क्षेत्र वस्तू – 809
3) वीज – 1

दर महिन्याला प्रकाशित होतो परंतु सहा आठवड्यांनी (संदर्भ महिना संपल्यानंतर)

गाभा उद्योग – ⑧
(Core Industries)
i) रिफायनरी उत्पादने – 28.04%.
ii) वीजनिर्मिती – 19.85%.
iii) पोलाद – 17.92%.
iv) कोळसा – 10.33%.
v) कच्चे तेल – 8.98%.
vi) नैसर्गिक वायू – 6.88%.
vii) सिमेंट – 5.37%.
viii) खते – 2.63%.
– IIP मध्ये 40.27% भार गाभा उद्योगांना.

औद्योगिक धोरणे :-

1) 1948 चे धोरण – 8 एप्रिल 1948 श्यामाप्रसाद मुखर्जी
2) 1956 चे धोरण – स्वतंत्र भारताचे आर्थिक संविधान
सूची अ – 17 उद्योगक्षेत्र, सूची ब – 12, सूची क – खाजगीक्षेत्रास खुले.
3) 1969 चे धोरण – MRTP कायदा – सुबिमल दत्त समिती शिफारस.
4) 1973 चे धोरण – FERA कायदा, विशिष्ट क्षेत्रांमध्ये परकीय गुंतवणूकीस परवानगी.
5) 1977 चे धोरण – जनता पक्षाची सत्ता. गांधीवादी विचार
– ग्रामोद्योग व कुटिरोद्योगांवर भर.
– जिल्हा उद्योग केंद्रे (DIC) स्थापन.
– परकीय गुंतवणूकीवर निर्बंध.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

6) 1980 चे धोरण - पुन्हा काँग्रेस सत्तेवर - परकीय गुंतवणूकीवरील निर्बंध हटवले.
- MRTP मर्यादा 50 कोटी केली

7) 1985/86 चे धोरण - MRTP मर्यादा 100 कोटी रु.

8) नवीन औद्योगिक धोरण 1991 :-

पार्श्वभूमी - आखाती युद्ध - परकीय चलनसाठा तीव्रतेने घटला.
- राजकोषीय तूट → GDP च्या 8.5% पर्यंत वाढली.
- चलनवाढीचा अत्युच्च दर.

तरतुदी - 1) परवाना धोरणाचे उदारीकरण :-
- विशिष्ट 18 उद्योग सोडून इतर उद्योग परवानामुक्त
- सध्या केवळ (5) उद्योगांना परवाना आवश्यक
2) सार्वजनिक क्षेत्रविषयक आरक्षण :-
- सार्व. क्षेत्रासाठी आरक्षित उद्योग 17 → (8)
सध्या केवळ (2) उद्योग आरक्षित → रेल्वे व अणुऊर्जा.
3) MRTP मर्यादा रद्द. 4) FERA च्या तरतुदी शिथील. पुढे FERA ऐवजी 1999 मध्ये FEMA कायदा करण्यात आला.

* राष्ट्रीय उत्पादन धोरण - 2011.
- 10 वर्षात GDP मधील उत्पादनक्षेत्राचा वाटा 25% पर्यंत वाढवणे
- —"— 10 कोटी रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण करणे.

* Make in India - 25 सप्टेंबर 2014.

* Start-Up India - 16 जानेवारी 2016 - DPIIT द्वारे अंमलबजावणी.
↳ व्याख्या - स्थापनेस 10 वर्षांपेक्षा कमी कालावधी.
- वार्षिक उलाढाल 100 कोटी रुपयांपेक्षा कमी.

* Stand-Up India - 5 एप्रिल 2016.
- SC, ST समुदायातील व्यक्ती व महिलांमध्ये उद्योजकतेस प्रोत्साहन.
- नवीन उद्योग सुरू करण्यासाठी ₹ 10 लाख - 1 कोटी पर्यंत कर्ज.

सुक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग

- 1 जुलै 2020 पासून नवीन व्याख्या :-

	सुक्ष्म	लघु	मध्यम
गुंतवणूक	1 कोटी पेक्षा कमी	10 कोटीपेक्षा कमी	50 कोटी पेक्षा कमी
उलाढाल	5 —"—	50 —"—	250 —"—

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

सार्व. उद्योगांना देण्यात येणारा दर्जा :-

1) महारत्न – 2010 पासून सुरू.
निकष – उलाढाल – 25000 कोटी
निव्वळ मूल्य – 15000 कोटी
निव्वळ नफा – 5000 कोटी

सध्या (14) महारत्न.
14th – Hindustan Aeronautics Limited HAL.

2) नवरत्न – सुरुवात 1997.
6 निर्देशकांमध्ये 60 किंवा अधिक गुण.

सध्या (24) नवरत्न.

3) मिनिरत्न - I – सातत्याने नफ्यात
सकारात्मक निव्वळ मूल्य
ढोबळ नफा – 30 कोटी रु.

सध्या (51) मिनिरत्न-I

मिनिरत्न - II — " —
Same first (2) criteria.

सध्या (11)

Economics-Ramesh Sir

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

10. दारिद्र्य (Poverty) :-

दारिद्र्य
- सापेक्ष - तुलना. निर्मूलन अशक्य.
- निरपेक्ष - दारिद्र्य रेषा. निर्मूलन शक्य.

दारिद्र्य रेषा - मासिक दरडोई उपभोग खर्च (MPCE)

URP —— 30 दिवस - फक्त अन्नवस्तू

MRP
- 30 दिवस - अन्न वस्तू
- 365 दिवस - कपडे, चपला, टिकाऊ वस्तू, शिक्षण, आरोग्य.

MMRP
- 7 दिवस - खाद्यतेल, अंडी व मांस, फळे व भाज्या.
- 30 दिवस - इंधन, भाडे, कर, इतर अन्नपदार्थ, गैरसंस्थात्मक आरोग्य सेवा.
- 365 दिवस - same as above.

दारिद्र्य मोजणी :-

1) पी. डी. ओझा - 2250 कॅलरी उपभोग. 1960-61
   - R - 51.8%
   - N - 44%
   - U - 7.6%

2) दांडेकर व रथ - 2250 कॅलरी उपभोग - निकष सर्वप्रथम यांनीच सुचविला (किमान कॅलरी उपभोग)
   1968-69
   - R - 40%
   - देश - 41%
   - U - 50%

3) बागिचा सिंग मिन्हास - 1967-68 दारिद्र्य - 50.6%.
   पुस्तक - प्लॅनिंग अँड द पुअर.

4) बर्धन - ग्रामीण दारिद्र्य मोजणी. 1960-61 → 1968-69
   38% → 54%.

5) मॉन्टेकसिंग अहलुवालिया - ग्रामीण दारिद्र्याचे प्रमाण कृषी क्षेत्राच्या कामगिरीसोबत व्यस्त प्रमाणात बदलते.

6) अलघ कार्यगट (1979) - 1977 मध्ये नियोजन आयोगाद्वारे नियुक्ती
   - 1979 मध्ये अहवाल सादर.
   - कॅलरी उपभोग निकषाचा वापर
     - ग्रामीण - 2400
     - शहरी - 2100.

7) लकडावाला कार्यगट (1993) - 1989 मध्ये नियोजन आयोगाद्वारे नियुक्ती.
   1993 मध्ये अहवाल सादर.
   1973-74 → 1987-88
   54.9% → 39.3%.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

8) नियोजन आयोग :- नियोजन आयोगाने लकडावाला कार्यगटाची आकडेवारी थोड्याफार सुधारणा करून स्वीकारली.

9) सुरेश तेंडूलकर समिती – 2 डिसेंबर 2005 रोजी नियुक्ती
- 8 डिसेंबर 2009 रोजी अहवाल सादर.
- दारिद्र्य रेषा पोटलीत अन्न बरोबर शिक्षण व आरोग्य या घटकांचा समावेश.

दारिद्र्य रेषा 2011-12 < ग्रामिण – 816, शहरी – 1000

10) रंगराजन पॅनल – जून 2012 मध्ये नियुक्ती.
- 30 जून 2014 रोजी अहवाल सादर.
- अन्न बरोबर चार आवश्यक बाब (शिक्षण, वस्त्र, निवारा व वाहनखर्च) आणि इतर घटकांचा समावेश.

कॅलरी उपभोग निकषात बदल < ग्रामिण – 2155, शहरी – 2090

दारिद्र्य रेषा (2011-12) < ग्रामिण – 972, शहरी – 1407

दारिद्र्याची महत्त्वपूर्ण आकडेवारी :-

	1987-88	2004-05	2009-10	2011-12
नियोजन आयोग	38.9%	27.50%	—	—
तेंडूलकर समिती	—	37.2%	29.8%	21.9%
रंगराजन पॅनल	—	—	38.2%	29.5%

नियोजन आयोग – दारिद्र्य प्रमाण (2011-12) 21.9% < ग्रामिण – 25.7%, शहरी – 13.7%

सर्वाधिक दारिद्र्य	सर्वात कमी
- छत्तीसगड	- गोवा
- झारखंड	- केरळ
- मणिपूर	- हिमाचल प्रदेश.

महाराष्ट्र – 17.35% (2011-12)
ग्रामिण – 24.22%
शहरी – 9.12%

11) गौरव दत्त व मार्टिन रॅव्हॅलियन :-
दारिद्र्य रेषा अंतर संकल्पना.

दारिद्र्याचे दुष्टचक्र – रॅग्नर नर्क्से

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

11. बेरोजगारी (Unemployment):-

- श्रमशक्ती – 15 ते 59 वर्ष वयोगटातील कार्यरत + बेरोजगार लोक.
- श्रमशक्ती सहभाग दर (LFPR) - एकूण लोकसंख्येपैकी श्रमशक्तीतील लोकांची टक्केवारी.
- कामगार लोकसंख्या प्रमाण :- एकूण लोकसंख्येपैकी कार्यरत लोकांची टक्केवारी.

बेरोजगारी
- संरचनात्मक बेरोजगारी.
- शैक्षणिक बेरोजगारी
- कमी प्रतीची बेरोजगारी
- घर्षणात्मक बेरोजगारी
- चक्रीय —॥—
- हंगामी —॥—
- अदृश्य —॥—
- नैसर्गिक —॥— = संरचनात्मक व घर्षणात्मक
- तांत्रिक
- प्रासंगिक / casual.

मोजणी - सर्वसाधारण स्थिती - संदर्भ कालावधी - 1 वर्ष
- वर्तमान साप्ताहिक स्थिती - —॥— - 7 दिवस
- वर्तमान दैनिक स्थिती. —॥— - 7 दिवस.

Economics Ramesh sir

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

१२. भारतीय वित्तीय बाजार :-

वित्तीय बाजार

नाणे बाजार	भांडवली बाजार.
- 365 दिवसांपेक्षा कमी मुदतीचे व्यवहार	- 365 दिवसांपेक्षा जास्त मुदतीचे व्यवहार.
- सर्व प्रकारचे बँक व्यवहार	- अधिक लाभ प्राप्त होवू शकतो, परंतू लाभाची शाश्वती नसते.
- सुरक्षित गुंतवणूक	- तीव्र चढ उतार आढळतात.
- तीव्र चढ उतार आढळत नाहीत.	- कमी तरलता व उच्च जोखीम.
- उच्च तरलता व कमी जोखीम.	

नाणे बाजार – कॉल मनी मार्केट
- देशी बिलांचा बाजार
- रेपो बाजार
- कॉर्पोरेट नाणे बाजार – ठेवी प्रमाणपत्र
  - वाणिज्य पत्र.

* भारतीय बँका :-

1881- अवध कमर्शियल बँक - भारतीयांनी मर्यादित जबाबदारीच्या तत्वावर स्थापन केलेली पहिली बँक.

1894- लाला हरकिशन → पंजाब नॅशनल बँक – संपूर्ण भारतीय मालकीची पहिली बँक.

* राष्ट्रीयीकृत बँका / Nationalised Banks :-

1st राष्ट्रीयीकरण – 19 जुलै 1969.
50 कोटीपेक्षा अधिक ठेवी → 14 बँका.

2nd राष्ट्रीयीकरण – 15 एप्रिल 1980.
200 कोटीपेक्षा अधिक ठेवी → 6 बँका (ANOC PV)

एकूण 20 बँकांचे राष्ट्रीयीकरण.

1993 मध्ये न्यू बँक ऑफ इंडिया → पंजाब नॅशनल बँकेत विलीन
OBC & युनायटेड बँक → PNB.
अलाहाबाद बँक → इंडियन बँक
सिंडिकेट बँक → कॅनरा बँक.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

आंध्रा बँक & कॉर्पोरेशन बँक ⟶ युनियन बँक ऑफ इंडिया।
विजया बँक & देना बँक ⟶ बँक ऑफ बडोदा.

* SBI :-

बँक ऑफ कलकत्ता 1806, बँक ऑफ बॉम्बे 1840, बँक ऑफ मद्रास 1843

1921 इम्पिरियल बँक ऑफ इंडिया.
↓
SBI – 1 जुलै 1955.

ए.डी. गोरवाला समिती
- 1951
- 1954 मध्ये अहवाल सादर.
- शिफारशीनुसार SBI स्थापन.

संलग्न बँका :- 2008 - स्टेट बँक ऑफ सौराष्ट्र - SBI मध्ये विलीन.
2010 - —"— इंदौर - —"—.

1 एप्रिल 2017 - (5) संलग्न बँका व भारतीय महिला बँक SBI मध्ये विलीन.

* RRBs - 1975 - नरसिंहम् समिती.
26 Sept. 1975 - RRB स्थापनेचा अध्यादेश.
2 Oct. 1975 - पहिल्या (5) RRBs स्थापन.

→ पहिल्या (5) RRBs - प्रथम बँक - मुरादाबाद UP.
गौर ग्रामीण बँक - माल्डा, WB.

9 Feb. 1976 - RRB कायदा.
1987 - विजय केळकर समिती - नवीन RRBs स्थापन न करणे.
2004 - व्यास समिती } RRBs चे विलीनीकरण.
2005 - सरदेसाई समिती }
2010 - चक्रवर्ती समिती - RRBs चे पुनर्भांडवलीकरण.

RRBs च्या भांडवलात वाटा:
- 50% - केंद्रशासन
- 35% - पुरस्कर्ती बँक
- 15% राज्यशासन

सध्या - 43 RRBs
MH - (2)
1) महा. ग्रामीण बँक, छत्रपती संभाजीनगर
2) विदर्भ कोकण ग्रामीण बँक. नागपूर.

* अग्रणी बँक योजना - 1969.
गाडगीळ कार्यगट - क्षेत्रीय दृष्टीकोन
नरिमन समिती - योजना तयार केली.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* स्थानिक क्षेत्रीय बँका :- सध्या ② - i) कोस्टल L.A.B - विजयवाडा
ii) कृष्णा-भीमा समृध्दी L.A.B - महबुबनगर, तेलंगणा.
- 1996.
- 2-3 सलग जिल्ह्यांचे कार्यक्षेत्र असणाऱ्या बँका.

RRBs - अग्रक्रम क्षेत्र कर्जपुरवठा	लघु वित्तीय बँकांसाठी
एकूण - 75%	एकूण - 75%
कृषी - 18% (10% - लघु व सीमांत शेतकरी)	कृषी - 18% (10% SMF)
सूक्ष्म उद्योग - 7.5%	सूक्ष्म उद्योग - 7.5%
दुर्बल घटक - 15%	दुर्बल घटक - 12%

* वित्तीय क्षेत्र सुधारणा / बँकिंग क्षेत्र सुधारणा.

नरसिंहन - I समिती :- वित्तीय क्षेत्र सुधारणा समिती.
1991 - CRR व SLR चे प्रमाण कमी करावे.
- अग्रक्रम क्षेत्र कर्जपुरवठा लक्ष्य 40% → 10%. (8-10) (3-4)
- चार स्तरीय बँकिंग रचना - ग्रामीण → स्थानिक → राष्ट्रीय → आंतरराष्ट्रीय

नरसिंहन् - II समिती :- बँकिंग क्षेत्र सुधारणा समिती.
1997 - भांडवल पर्याप्तता गुणोत्तराचे निकष वाढवण्यात यावे.
अहवाल - आजारी बँकांचे सक्षम बँकेत विलीनीकरण करण्याऐवजी बंद करावे.
मे 1998 - नॅरो बँकिंग संकल्पनेचा अंमल करण्यात यावा.
- 2002 साली SARFAESI Act करण्यात आला

* लघु वित्तीय बँका :- सुरुवात - 2014
- किमान भांडवल - 200 कोटी, CRAR - 15%.
- CRR व SLR चे बंधन पाळावे लागते.
- पहिल्या तीन वर्षांत 25% शाखा बँक नसलेल्या ग्रामीण भागात.
- नावामध्ये Small Finance Bank. सध्या - 11

* पेमेंट बँका - 2013 मध्ये नचिकेत मोर समिती → 2014 मध्ये सुरू.
- किमान भांडवल - 100 कोटी. CRR → RBI कडे.
- एकूण मागणी ठेवींपैकी 75% G.Sec. मध्ये गुंतविणे आवश्यक
- CRAR - 15%. - कर्ज व Credit card देवू शकत नाहीत.
सध्या - ⑥

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

भांडवली बाजार :-

भांडवली बाजार
- शासकीय प्रतिभूतींचा बाजार (गिल्ट एज्ड)
- औद्योगिक प्रतिभूतींचा बाजार
  - प्राथमिक
  - द्वितीयक
- विकास वित्तीय संस्था
- वित्तीय मध्यस्थ संस्था

BSE - 9 जुलै 1875 (The Native Share & Stock Brokers' Association - प्रेमचंद रॉयचंद)
SENSEX
- आशिया खंडातील पहिला स्टॉक एक्स्चेंज.
- 31 ऑगस्ट 1957 → शासनाने BSE म्हणून मान्यता दिली.

NSE - 1992 (फेरवानी समितीची शिफारस).

SEBI - 12 एप्रिल 1988 (अवैधानिक संस्था म्हणून स्थापन)
SEBI कायदा 1992 नुसार 30 जाने 1992 रोजी वैधानिक दर्जा.

IRDA - 1999 (1993 च्या मल्होत्रा समितीची शिफारस)
IRDA कायदा 1999 नुसार 19 एप्रिल 2000 रोजी वैधानिक दर्जा.

विकास वित्तीय संस्था (DFI):-

IFCI - 1 जुलै 1948 - पहिली DFI

ICICI - 5 जाने. 1955 मुख्यालय - बडोदा.
1994 - ICICI बँक स्थापन केली.
30 मार्च 2002 - Reverse Merger (वैश्विक बँक बनली).

IDBI - 1 जुलै 1964 मुख्यालय - मुंबई.

IIBI - उत्क्रांती (27 मार्च 1997)
1971 - IRCI (Industrial Reconstruction Corp. of India)
↓
1985 - IRBI (———" ——— Bank of India)
↓
27 मार्च 1997 - IIBI (Industrial Investment Bank of India).

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

SIDBI – 2 एप्रिल 1990 (SIDBI कायदा, 1989).
मुख्यालय – लखनौ.

MUDRA – 8 एप्रिल 2015 (मुद्रा योजना व मुद्रा बँक).
– 20 लाख रुपयांपर्यंत पतगरज असणाऱ्या उपक्रमांसाठी

(4) प्रकारचे कर्ज –
- शिशु – 50,000 पर्यंत
- किशोर – 50000 – 5 लाख.
- तरुण – 5 – 10 लाख.
- तरुण प्लस – 20 लाख पर्यंत (अर्थसंकल्प 2024-25).

NABARD – 12 जुलै 1982. (शिवरामन समिती)
- नाबार्ड कायदा – 1981.
- पूर्वी RBI ची संलग्न संस्था :- 26 feb 2019 रोजी RBI ने आपला संपूर्ण मालकीहक्क शासनास विकला.

RIDF – 2024-25 :- RIDF XXX.

EXIM Bank – 1 जाने 1982 (अलेक्झांडर व टंडन समिती)

NHB – 9 जुलै 1988 (रंगराजन कार्यगटाची शिफारस)
NHB कायदा, 1987. NHB-RESIDEX

IDFC – 1997. 2015 मध्ये IDFC बँक स्थापन.

* **राज्य वित्त संस्था** :- State Finance Corporations (SFC) :-
  – SFC कायदा, 1951 नुसार स्थापन.

महाराष्ट्रात –
1) MSFC – MH State Finance Corp.
   स्थापना – 1 एप्रिल 1962
2) MIDC – MH Industrial Development Corp.
   स्थापना – 1 ऑगस्ट 1962
3) MSSIDC – MH Small Scale Ind. Dev. Corp.
   स्थापना – 19 ऑक्टोबर 1962.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

LIC – 1818- ओरिएन्टल लाईफ इन्श्युरन्स- भारतातील पहिली.
1912- जिवन विमा कंपनी कायदा.
1938- विमा कायदा.
1956- जिवन विमा कंपन्यांचे राष्ट्रीयीकरण (245 कंपन्या)
1 सप्टेंबर 1956- LIC स्थापना- मुंबई- योगक्षेमं वहाम्यहम्।

GIC - 1972- साधारण विमा कंपन्यांचे राष्ट्रीयीकरण
22 नोव्हेंबर 1972- GIC स्थापना.

* पतदर्जा संस्था:-
सार्वभौम पतमानांकन - स्टॅंडर्ड्स अँड पुअर, मुडीज, फिच रेटींग्ज व DBRS मॉर्निंगस्टार
भारतात - CRISIL- 1987.
ICRA - 1991
CARE - 1993.
CIBIL- ऑगस्ट 2000.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

Economics Ramesh sir

13. आर्थिक सुधारणा :-

- LPG / राव - मनमोहन प्रतिमान.

LPG
- Liberalization / उदारीकरण - अर्थव्यवस्थेवरील बंधने काढून टाकणे.
- Privatization / खाजगीकरण - खाजगी क्षेत्राचे महत्त्व वाढवणे
- Globalization / जागतिकीकरण - राष्ट्रीय अर्थव्यवस्था जागतिक अर्थव्यवस्थेत विलीन

- उदारीकरण → सुधारणांची दिशा
 खाजगीकरण → सुधारणांचा मार्ग
 जागतिकीकरण → भारतीय अर्थव्यवस्थेचे लक्ष्य.

1) औद्योगिक सुधारणा - नवे औद्योगिक धोरण, 1991.
2) व्यापार धोरणात सुधारणा - आयात पर्यायीकरण ऐवजी आयात उदारीकरण
3) वित्तीय क्षेत्र सुधारणा - नरसिंहन समिती.
4) कर सुधारणा :-
 1953 - जॉन मथाई - कर चौकशी आयोग.
 1967 - भूतलिंगम् समिती - करप्रणालीचे सरळीकरण
 1972 - वांच्छू समिती - प्रत्यक्ष कर समिती.
 1976 - एल. के. झा समिती - VAT स्वरूपात उत्पादनशुल्क
 1972 - के. एन. राज समिती - कृषी उत्पन्न व संपत्तीवर कर
 1978 - चोक्सी समिती - प्रत्यक्ष कर प्रणाली सरळीकरण
 1958 - ~~कर~~ महावीर त्यागी - करबुडवेगिरी विरोधात.
 * 1991 - राजा चेलय्या समिती - प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष कर. भारतातील करसुधारणांचे जनक.
 2002 - विजय केळकर समिती - प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष कर सुधारणा.
 12 जूलै 2012 - पार्थसारथी शोम समिती - GAAR. (कर प्रशासन सुधारणा आयोग - TARC) - 2013
5) राजकोषीय सुधारणा - 2003 - FRBM कायदा
 2016 - एन. के. सिंग समिती.
 FRBM च्या ऐवजी Debt Ceiling & Fiscal Responsibility Legislation करावे. कर्ज मर्यादा - 60%.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

14. आंतरराष्ट्रिय भांडवल चळवळ :-

1944 - ब्रेटनवूड्स परिषद - 44 देशांचे प्रतिनिधी
भारताचे प्रतिनिधित्व - सी.डी. देशमुख, आर.के. षण्मुखम् चेट्टी. व इतर.
या परिषदेत जागतिक बँक व IMF ची एकत्रपणे स्थापना.
- ब्रेटनवूड्स भगिनी.

* जागतिक बँक समूह :- (5) संस्था

1) IBRD - स्थापना 1944 (कार्यास सुरुवात - 31 डिसेंबर 1945).
सदस्य - 189

2) IDA - International Dev. Association - 1960 (लोन विंडो)
सदस्य - 175 सुरिनेम (ऑक्टो 24) (जागतिक बँकेची - सॉफ्ट ~~विंडो~~)
IBRD व IDA दोघांना मिळून जागतिक बँक असे म्हणतात.

3) IFC - International Fin. Corporation - 1956, 20 जुलै.
सदस्य - 186 (जागतिक बँकेची - खाजगी शाखा)

4) MIGA - 12 एप्रिल 1988.
सदस्य - 182

5) ICSID - 14 ऑक्टोबर 1966
सदस्य - 158 (भारत सदस्य नाही)

जागतिक बँक - मुख्यालय - वॉशिंग्टन, अमेरिका
पहिले अध्यक्ष - युजीन मेयर
सध्याचे — " — - अजय बंगा
प्रकाशने - ~~World Econ~~ World Development Report,
Global Economic Prospects, International Debt Statistics.

ब्रेटनवूड्स परिषदेचे कार्य (3) आयोगांद्वारे पार पडले :-

आयोग - I - IMF शी संबंधित - हॅरी डेक्स्टर व्हाईट
आयोग - II - IBRD — " — - जॉन मेनार्ड केन्स
आयोग - III IFC — " — - एडवर्ड सुआरेझ.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* IMF - स्थापना - 1944 (कार्यास सुरुवात - 27 डिसेंबर 1945)

सदस्य - 191 / 191 वा - लिकटेन्स्टाइन Oct 2024

- मुख्यालय - वॉशिंग्टन, अमेरिका.
- 1st MD - कॅमिल गट | सध्या - क्रिस्तालिना जॉर्जिवा.
- व्यवस्थापकीय संचालक - पाच वर्षांचा कार्यकाळ.

→ IMF च्या भांडवलात सदस्य देशांचा वाटा → Quota

निकष -
1) संबंधित देशाचा GDP - 50% भार
2) खुली अर्थव्यवस्था - 30% भार
3) आर्थिक बदलक्षमता - 15% भार
4) परकीय चलनसाठा - 5% भार

	सर्वाधिक कोटा	मते
1st	अमेरिका - 17.43%	16.50%
2nd	जपान	
3rd	चीन	
4th	जर्मनी	

भारत - कोटा - 2.75%
मताधिकार - 2.63% } जगात आठवा क्रमांक.

SDR :- 1969 पासून
नवीन सूत्र - 2022 पासून
1) डॉलर - 43.38% भार
2) युरो - 29.31% भार
3) रेनमिनबी - 12.28% भार
4) जपानी येन - 7.59% भार
5) पौंड स्टर्लिंग - 7.44% भार

IMF प्रकाशने :-
1) World Economic Outlook
2) Global Financial Stability Report
3) Fiscal Monitor
4) External Sector Report.

* GATT करार व WTO :-

1947 - 30 ऑक्टोबर 1947, 23 देशांनी गॅट करारावर स्वाक्षरी
1948 - 1 जाने 1948 - गॅट करार अंमलात
(भारताद्वारे स्वाक्षरी - 8 जुलै 1948)

GATT अंतर्गत चर्चेसाठी (8) राउंड्स पार पडले → 8 वा राउंड विवादास्पद. -

- 1st - जानिव्हा - 1947
- 2nd - ॲनेसी - 1949
- 3rd - टॉर्के (UK) - 1950
- 4th - जीनिव्हा - 1956
- 5th - डिल्लन - 1960

} फक्त आयात शुल्कावर चर्चा.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

6th – केनेडी (जीनिव्हा) - आयातशुल्क, डंपिंगविरोधी कर,

7th – टोकियो – 1973 – शुल्क व शुल्केतर अडथळे.

8th – उरुग्वे – 1986 – —॥— , बौद्धिक संपत्ती, कापड, कृषी, WTO स्थापना.

- डंकेल प्रस्ताव - आर्थर डंकेल (1991 मध्ये मांडला) – अंतिम करार The Final Act.

15 एप्रिल 1994 – 123 सहभागी देशांपैकी बहुतेक देशांनी मर्राकेश, मोरोक्को येथे या प्रस्तावावर स्वाक्षरी केल्या.

या प्रस्तावानुसार – WTO ची स्थापना – 1 जानेवारी 1995.

* गॅट अंतर्गत विविध करार :- वस्तू व्यापारासाठी.
  - डंपिंग विरोधी कर करार.
  - कृषी करार
    - बाजार प्रवेश - कोटा पद्धत बंद करून Tariffication
    - देशांतर्गत मदत
      - अॅम्बर बॉक्स
      - ग्रीन बॉक्स
      - ब्लू बॉक्स
      - रेड बॉक्स
    - निर्यात सबसिडी
  - कापड व वस्त्र व्यापार
  - स्वच्छताविषयक उपायांचा करार
  - व्यापारावरील तांत्रिक अवरोध करार.

* GATS – General Agreement on Trade in Services. (आंतरराष्ट्रीय सेवा व्यापारासाठी)
  - Mode-I सीमापार पुरवठा
  - मोड - II - परदेशात उपभोग
  - मोड - III - व्यावसायिक उपस्थिती
  - मोड IV - नैसर्गिक मानवी —॥—

* TRIPS - बौद्धिक संपदा करार.
  - कॉपीराईट, ट्रेडमार्क, भौगोलिक निर्देशक, औद्योगिक डिझाईन, पेटंट.

* TRIMS - परकीय व्यापाराशी संबंधित गुंतवणूक विषयक करार.

WTO – World Trade Organization :-

मुख्यालय – जीनिव्हा   सदस्य - 166 (166 वा – टिमोर लेस्ट - 30 Aug 2024).

WTO महासंचालक – न्गोझी ओकोन्झो इविआला.
पहिल्या आफ्रिकन व्यक्ति व पहिल्या महिला. नायजेरियन अर्थतज्ञ.

गॅट महासंचालक –
- 1st एरिक विंडहॅम व्हाईट (1948-68)
- 2nd ऑलिव्हियर लाँग (1968-80)
- 3rd आर्थर डंकेल (1980-93)
- शेवटचे - पीटर सुदरलँड (1993-95).

गॅटचे शेवटचे व WTO चे पहिले महासंचालक - पीटर सुदरलँड.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

WTO चे सर्वात महत्त्वाचे तत्त्व - Non discrimination.

i) स्वयंनिर्धारणाचे तत्त्व   ii) MFN दर्जा.

WTO कार्यप्रणाली :- मंत्रीपरिषद - दर ② वर्षांनी भरते.

1st - सिंगापूर - 1996 < सामाजिक परिच्छेद
सिंगापूर मुद्दे (5) - गुंतवणूक, स्पर्धा, शासकीय खरेदी, व्यापार सरलीकरण.

12 वी - जीनिव्हा 2022

13 वी - अबु धाबी, UAE - 2024.

दोहा मंत्रीपरिषद (2001) - Doha Development Agenda.

Economics Pur...

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

15. परकीय व्यापार व व्यवहारतोल

सिद्धान्त - i) निरपेक्ष खर्च सिद्धान्त - ॲडम स्मिथ
ii) तुलनात्मक —"— - डेव्हिड रिकार्डो
iii) हेक्श्चर ओहलिन सिद्धान्त - 2×2×2
iv) स्टॉपर सॅम्युलसन सिद्धान्त -
v) घटक किंमत समानता सिद्धान्त - पॉल सॅम्युलसन
vi) रायबझिन्स्की सिद्धान्त vii) नवा व्यापार सिद्धान्त
viii) वर्चस्ववादी स्थिरता सिद्धान्त - चार्ल्स किंडलबर्गर.

व्यवहारतोल - एका आर्थिक वर्षात एका देशाचे जगातील इतर सर्व देशांशी झालेल्या आर्थिक व्यवहारांची पद्धतशिर नोंद.

व्यवहारतोल (Balance of Payments).
- चालू खाते
  - दृश्य व्यापार – वस्तू → व्यापारतोल (Balance of Trade)
  - अदृश्य व्यापार – सेवा, उत्पन्न, देयके.
- भांडवली खाते
  - कर्जे
  - गुंतवणूकी

(चालू खात्यावरील तूट. & व्यवहारतोलाचे संकट.)

* परकीय चलनसाठा (Forex Reserve) :-
i) RBI कडे असणारे प्रत्यक्ष परकीय चलन
ii) RBI कडे असणारे सोने
iii) SDR - IMF च्या भांडवलातील वाटा
iv) RTP - कोटा मधील पहिला 25%.

} सप्टेंबर 2024 मध्ये भारताचा परकीय चलन-साठा 700 billion $ पार गेला होता. (704.89 bn $).

* $$\text{व्यापारशर्ती (ToT)} = \frac{\text{एकूण निर्यातमूल्य}}{\text{एकूण आयातमूल्य}}$$

परकीय गुंतवणूक :-
- प्रत्यक्ष
  - स्वयंचलित मार्ग.
  - शासकीय संमतीचा मार्ग
- अप्रत्यक्ष
  - FII
  - FPI
  - QFI.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

FDI साठी प्रतिबंधित क्षेत्रे :- लॉटरी व्यवसाय, जुगार व सट्टेबाजी, चिट फंड, निधी कंपन्या, TDR, तंबाखूपासून बनणारी उत्पादने, अणूऊर्जा व रेल्वे, फार्म हाउस बांधकाम व रियल इस्टेट,

* परकीय व्यापार धोरणे :-

1947 - आयात निर्यात नियंत्रण कायदा.
1992 - परकीय व्यापार (विकास व नियमन) कायदा.

उत्क्रांती :- 1961 - आयात निर्यात धोरण समिती (रामस्वामी मुदलियार)
1977 - अलेक्झांडर समिती } EXIM स्थापन.
1980 - टंडन समिती }
1984 - आबिद हुसेन समिती - दीर्घावधी परकीय व्यापार धोरण
1985 - त्रैवार्षिक परकीय व्यापार धोरण
1992 - पंचवार्षिक ——"——

6th ~~पंचवार्षिक~~ परकीय व्यापार धोरण :-

- 1 एप्रिल 2023 पासून सुरुवात.

ध्येय - 2030 पर्यंत 2 ट्रिलियन $ निर्यात साध्य करणे.

④ नविन Towns of Export Excellence (TEE) घोषित -
i) फरिदाबाद ii) मिर्झापूर iii) मोरादाबाद iv) वाराणसी.

पूर्वीचे 39 TEE.

महाराष्ट्रात ② TEE - i) Bhiwandi - कापड
ii) Kolhapur - कापड.

EPZ	SEZ
- 1965	2000 - धोरण
- 1st EPZ - कांडला, गुजरात	2005 - SEZ कायदा.
- 2nd EPZ - सांताक्रुझ, महाराष्ट्र	SEZ - शुल्क विरहित अंत: क्षेत्रे परकीय क्षेत्रे.
- 2000 सालापर्यंत 8 EPZ - 7 सार्वजनिक + 1 खाजगी (सुरत)	
- 2000 साली सर्व EPZ → SEZ	

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* परकीय गुंतवणूक – FDI – सर्वाधिक FDI आलेले देश (2023-24)

2021-22	2022-23	2023-24
1) सिंगापूर	1) मॉरिशस	1) मॉरिशस
2) अमेरिका	2) सिंगापूर	2) सिंगापूर
3) मॉरिशस	3) अमेरिका	3) अमेरिका
4) नेदरलँड्स	4) नेदरलँड्स	4) नेदरलँड्स
5) स्वित्झर्लंड	5) जपान	5) जपान.

सर्वाधिक FDI प्राप्त झालेली राज्ये :-
1) महाराष्ट्र – 30%
2) कर्नाटक – 22%
3) गुजरात – 17%
4) दिल्ली – 13%
5) तमिळनाडू – 5%

* सर्वाधिक FDI प्राप्त क्षेत्रे (2023-24) :-
1) सेवा क्षेत्र (वित्त, बँकिंग, सेवा, R&D), 2) कम्प्युटर सॉफ्टवेअर & हार्डवेअर 3) ट्रेडिंग 4) दूरसंचार 5) ऑटोमोबाईल.

* सर्वाधिक निर्यात झालेल्या वस्तू (2023-24)
1) अभियांत्रिकी वस्तू
2) पेट्रोलियम पदार्थ
3) रत्ने व दागिने
4) सेंद्रिय व असेंद्रिय रसायने

* सर्वाधिक आयात झालेल्या वस्तू (2023-24)
1) कच्चे तेल
2) इलेक्ट्रिक मशिनरी व यंत्रे
3) मौल्यवान रत्ने व धातू
4) Nuclear Reactors.

चलनाचा विनिमय दर (Exchange Rate) :-
1) स्थिर विनिमय दर – 1948 पर्यंत पौंड बरोबर; 1948-75 डॉलर बरोबर; 1975 पासून IMF चा सरासरी दर.
2) मुक्त विनिमय दर
3) व्यवस्थापित विनिमय दर – LERMS – 1 मार्च 1992 पासून.

* रुपयाची परिवर्तनीयता
1991 पर्यंत – रुपया अपरिवर्तनीय
1992 – चालू खात्यावर दुहेरी विनिमय दर – LERMS
1993 – व्यापार खात्यावर पूर्णतः परिवर्तनीय
1994 – चालू —"—
भांडवली खात्यासाठी – तारापोर-I (1997), तारापोर II (2006), मिस्त्री समिती

* रुपयाचे अवमूल्यन
1st – 1949 – डॉलरच्या संदर्भात 30.5% नी
2nd – 6 जून 1966 – हार्ड चलन 36.5%
3rd – 1 जुलै 1991 – 9.5%
3 जुलै 1991 – 10 – 10.78%
15 —"— 2%.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

16. जनसंख्या शास्त्र :-

1872 - लॉर्ड मेयो - 1st जनगणना
1881 - लॉर्ड रिपन - 1st दशवार्षिक शृंखलेची
2011 - स्वातंत्र्यानंतरची 7वी, 1872 पासून - 15 वी.

*** लोकसंख्या**

2001 - 102.8 कोटी
2011 - 121 कोटी.
1951 - 36.10 कोटी.

1991 - 2001 - 18.23 कोटींची वाढ
2001 - 11 - 18.14 कोटींची वाढ.
1911 - 21 - महाविभाजक दशक.
7.72 लाखांनी घट.

सर्वाधिक लोकसंख्या

- उत्तर प्रदेश (19.98 को.)
- महाराष्ट्र (11.24 को.)
- बिहार (10.41 कोटी)
- पश्चिम बंगाल

दशवार्षिक वृद्धिदर :-

	1991-2001	2001-11
भारत	21.54%	17.64%
महाराष्ट्र	22.70%	15.99%

सर्वाधिक वृद्धिदर	सर्वात कमी वृद्धिदर
- मेघालय	- नागालँड (-)0.58%
- अरुणाचल	- केरळ - 4.91%
- बिहार	- गोवा - 8.23%
- मणिपूर	

घनता

	2001	2011
भारत	325	382
महाराष्ट्र	315	365

सर्वाधिक घनता - बिहार (1106)
सर्वात कमी - अरुणाचल (17)

लिंग गुणोत्तर

	2001	2011
भारत	933	943
महाराष्ट्र	922	929

- सर्वाधिक केरळ (1084)
- सर्वात कमी हरयाणा (879

बाल लिंग गुणोत्तर :-

	2001	2011
भारत	927	919
महाराष्ट्र	913	894

(सर्वाधिक - अरुणाचल प्रदेश)

नागरीकरण

भारत - 31.16%.
महाराष्ट्र - 45.20%.
सर्वाधिक - गोवा 62.17%
सर्वात कमी - हिमाचल प्रदेश - 10.03%

साक्षरता

भारत - 72.99%.
महाराष्ट्र - 82.30%.
सर्वाधिक - केरळ 94%.
सर्वात कमी - बिहार

महाराष्ट्र -
लोकसंख्या - 11,23,74,333.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* लोकसंख्या धोरण :-

1976 - स्वतंत्र भारताचे पहिले.
- सक्तीच्या कुटुंबनियोजनाचा पुरस्कार.
- विवाहयोग्य वय - मुलींसाठी 15 → 18
मुलांसाठी 18 → 21.

} 1977 साली जनता पक्षाने रद्द केले.

* 2000 चे धोरण -

अल्पकालिन उद्दिष्टये - आरोग्य सुविधांचा विकास.

मध्यमकालिन - 2010 पर्यंत साध्य करण्याचे लक्ष्य -
- एकूण जननदर 2.1
- माता मृत्यूदर - 100 पर्यंत
- अर्भक -॥- 30 पर्यंत
- संस्थात्मक प्रसुतीचे प्रमाण - 80% & 100% - तज्ञ व्यक्तीद्वारे.
- जन्म, मृत्यू, विवाह - 100% नोंदणी.

दिर्घकालिन - 2045 पर्यंत लोकसंख्या स्थिरीकरण साध्य करणे.

* राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोग :-

स्थापना - 11 मे 2000

अध्यक्ष - भारताचे पंतप्रधान.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

17. पायाभूत सुविधा :-

- देशातील राष्ट्रीय महामार्ग - (31 मार्च 2019 पर्यंत) :-
  एकूण लांबी - 132500 किमी.

सर्वाधिक लांबी
1) MH - 17,757 km (13.40%)
2) UP - 11,737 km
3) राज - 10,342 km
4) MP - 8772 km
5) KN - 7335 km.

NHAI.
- 1988
- राष्ट्रीय महामार्गांचा विकास

PM ग्राम सडक योजना
- 25 Dec. 2000
- मैदानी प्रदेश - 500 लोकवस्ती
- दुर्गम भाग - 250 —"—

स्वर्णिम चतुष्कोन [GQ]
सुरू - 2001
पूर्ण - 7 जाने. 2012
एकूण लांबी - 5846 km.
दिल्ली-मुंबई-चेन्नई - NH 48
दिल्ली-आग्रा - NH 44
आग्रा - कलकत्ता - NH 19
कलकत्ता - चेन्नई - NH 16

*** जलवाहतूक**
मुख्य बंदरे - 12
13 वे - पालघर मधील वाधवन
सागरी किनारा - 7516 किमी.

प्रति 1 लाख लोकसंख्येमागे राष्ट्रीय महामार्गांची लांबी -
→ भारत - 11 km
महाराष्ट्र - 15.8 km
सर्वाधिक अरूणाचल - 183.5 km

* **भारतमाला परियोजना** -
- 24 ऑक्टोबर 2017.
- पहिला टप्पा - 34800 km लांबीच्या NH चा विकास (

भारत निर्माण -
- 16 Dec 2005.
- ग्रामीण पायाभूत सुविधा विकास
  ⑥ घटकांचा विकास.

E-W & N-S कॉरिडोर.
* उत्तर - दक्षिण कॉरिडोर :-
- श्रीनगर ते कोचीन - 4000 km
- MH मधील नागपूर व हिंगणघाट शहरांमधून जातो.

* पूर्व - पश्चिम कॉरिडोर
- पोरबंदर ते सिलचर - 3300 km.

*** रेल्वे - 19 प्रादेशिक विभाग**
कोकण रेल्वे - मार्च 1990.
लांबी - 741 km.
- महाराष्ट्र, गोवा व KN राज्यात
- या रेल्वेमुळे मुंबई - कोचीन दरम्यानचे अंतर 541 km ने घटले. प्रवास कालावधी 12 तासांनी घटला.
- रेल्वे मार्गावरील एकूण स्थानके - 72

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* पश्चिम किनाऱ्यावर - ⑥ बंदरे & पूर्व किनाऱ्यावर - ⑥
- अंतर्गत जलवाहतूकीसाठी 14500 किमी लांबीचे प्रवाह.
एकूण 111 राष्ट्रीय जलमार्ग - पूर्वीचे ⑤ + राष्ट्रीय जलमार्ग कायदा, 2016 नुसार नवीन 106.

PMAY-G.

1985 - इंदिरा आवास योजना
↓
* 1 एप्रिल 2016 - PMAY-G.

PMAY-U

सुरुवात - 25 जून 2015.
Aim - 2022 पर्यंत सर्व पात्र कुटुंबांना घरे बांधण्यासाठी सहाय्य.

* दीनदयाळ उपाध्याय ग्रामज्योती योजना :-
- नोव्हेंबर 2014 - नोव्हेंबर 2014 पर्यंत देशातील 18,542 खेड्यांचे विद्युतीकरण होणे बाकी होते. 1000 दिवसांमध्ये म्हणजेच 1 मे 2018 पर्यंत या सर्व खेड्यांचे विद्युतीकरण करण्याचा उद्देश.
- 28 एप्रिल 2018 रोजी देशातील सर्व खेड्यांचे विद्युतीकरण पूर्ण.

* सौभाग्य योजना (Sahaj Bijli Har Ghar Yojana) :-
25 सप्टेंबर 2017.
उद्दिष्ट - विद्युतीकरण न झालेल्या घरांचे विद्युतीकरण साध्य करणे.

PM Vishwakarma Yojana - 17 सप्टेंबर 2023.
- हस्तकलेचे कौशल्य असणाऱ्या कामगारांसाठी

PM Surya Ghar: Muft Bijli Yojana - 15 Feb. 2024
- खर्च - 75,021 कोटी रु. 2026-27 पर्यंत लागू.
- मार्च 2027 पर्यंत 1 कोटी घरांचे विद्युतीकरण - सौर ऊर्जेच्या माध्यमातून
- प्रति कुटुंब 300 युनिट पर्यंत मोफत वीज. - 40% पर्यंत सबसिडी.
- अतिरिक्त ऊर्जा वीज कंपन्यांना विकली जावू शकते.

PM-KUSUM - PM किसान ऊर्जा सुरक्षा एवम् उत्थान महाभियान :-
- मार्च 2019

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

18. नियोजन व पंचवार्षिक योजना :-

विश्वेश्वरैय्या योजना - 1934
- एम. विश्वेश्वरय्या
- The Planned Economy for India
- नियोजन करा किंवा नष्ट व्हा.
- 10 वर्षांची योजना → राष्ट्रीय उत्पन्न दुप्पट.

FICCI योजना (1934)
- एन. आर. सरकार समिती
- मुक्त अर्थव्यवस्थेला विरोध

राष्ट्रीय नियोजन समिती (1938)
- हरिपूर अधिवेशन.
- अध्यक्ष - पं. नेहरु

बॉम्बे योजना (1944) -
- मुंबईमधील ⑧ उद्योगपती
- A Plan for Eco. Dev. of India - बिर्ला-टाटा योजना
- 15 वर्षांची योजना - राष्ट्रीय उत्पन्न तिप्पट व दरडोई उत्पन्न दुप्पट.

गांधी योजना (1944)
- श्रीमान नारायण अग्रवाल.
- ग्रामोद्योग व कुटिरोद्योगांवर भर.

जनता योजना (1945).
- मानवेंद्रनाथ रॉय

सर्वोदय योजना (1950) - जयप्रकाश नारायण.

नियोजन सल्लागार मंडळ (1946) - अध्यक्ष के.सी. नियोगी.

*** नियोजन आयोग -**
- स्थापना - 15 मार्च 1950
- असंवैधानिक व अवैधानिक
- पदसिद्ध अध्यक्ष - पंतप्रधान
- बरखास्त - 17 ऑगस्ट 2014

*** राष्ट्रीय विकास परिषद.**
- स्थापना - 6 ऑगस्ट 1952
- असंवैधानिक व अवैधानिक
- पदसिद्ध अध्यक्ष - पंतप्रधान.
- 1967 मध्ये पुनर्रचना (7 ऑक्टो.)

*** निती आयोग - National Institution for Transforming India.**
- स्थापना - 1 जानेवारी 2015.
- अध्यक्ष - पंतप्रधान
- उपाध्यक्ष - पहिले - अरविंद पनगारिया
  - सध्या - सुमन बेरी.
- CEO - पहिल्या - सिंधुश्री खुल्लर
  - सध्या - बी.व्ही.आर. सुब्रह्मण्यम्

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

प्रशासकीय परिषद (Governing Council):-

- निती आयोगातील सर्व सदस्य - पदसिद्ध, पूर्णवेळ व विशेष आमंत्रित.
- सर्व राज्यांचे मुख्यमंत्री
- सर्व UTs चे नायब राज्यपाल.

नियोजन

- आदेशात्मक / सूचकात्मक / प्रलोभनात्मक
- वार्षिक / दीर्घकालीन
- निरंकुश / लोकशाहीवादी
- सरकारी / निश्चित
- केंद्रीकृत / विकेंद्रीकृत

* वेतन रोजगार योजनांची उत्क्रांती :-

- NREP (1980) + RLEGP (1983) → JRY (1989) → JGSY (1999)
- JGSY + EAS (1993) → SGRY (2001)
- SGRY + NFFWP (2004) → NREGS (2 Feb. 2006) (फक्त 200 निवडक जिल्ह्यांमध्ये)
- ↓ 1 April 2008 - सर्व जिल्ह्यांमध्ये
- ↓ 2 Oct. 2009 - MGNREGS.

* स्वयंरोजगार योजनांची उत्क्रांती :-

- IRDP (1978)
- TRYSEM (1979)
- DWCRA (1982)
- MWS (1988)
- SITRA (1992)
- GKY (1997)

} → Swarnajayanti Gram Swarozgar Yojana. 1 April 1999

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

19. कृषी अर्थव्यवस्था :-

- एकुण लोकसंख्येपैकी - 54.6% लोकसंख्या कृषी क्षेत्रात कार्यरत.

राष्ट्रीय कृषी विकास योजना - 2007.

- कृषी क्षेत्रात वार्षिक सरासरी 4% वृद्धिदर साध्य करणे.

RKVY - RAFTAAR - 2017-18 ते 2019-20.

- NFSM - 2007 (अकराव्या योजनेच्या काळात).
  - तांदूळ, गहू व कडधान्यांचे उत्पादन वाढवणे.
  - NFSM-II मध्ये भरडधान्यांचा पण समावेश.
- एकात्मिक फलोत्पादन विकास कार्यक्रम (MIDH).
  - सुरुवात - 2014-15

MIDH:
- राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान
- —"— - ईशान्य भारतातील व हिमालयीन राज्यांसाठी.
- राष्ट्रीय फलोत्पादन मंडळ (1984) - गुरगांव स्थापना.
- नारळ विकास मंडळ (1981) - कोचीन केरळ.
- केंद्रीय फलोत्पादन संस्था (2006) - मेडझीफेमा, नागालँड.
- राष्ट्रीय बांबू मिशन (2006-07)

- प्रधानमंत्री कृषी सिंचाई योजना (PMKSY) :-
  - सुरुवात - 1 जुलै 2015.
  - उद्देश - Per Drop More Crop & हर खेत को पानी.
- जलयुक्त शिवार अभियान - 5 डिसेंबर 2014.
- समादेशित क्षेत्र विकास कार्यक्रम (CADP) - <u>1974-75</u>.
- परंपरागत कृषी विकास योजना - एप्रिल 2015.
- मृदा आरोग्य कार्ड - 19 Feb 2015.
  - 12 निकषांशी संबंधित मातीचा दर्जा.

आंतरराष्ट्रीय मृदा वर्ष - 2015.

जागतिक मृदा दिवस - 5 डिसेंबर.

2024 - Caring for Soils: Measure, Monitor & Manage.

- उच्चतम उत्पादन प्रजाती कार्यक्रम (HYV Programme).
  - 1966.
  - हरित क्रांतीची सुरुवात.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* ICAR – 16 जुलै 1929.
  - ICAR अंतर्गत 113 ICAR संस्था व 74 कृषी विद्यापीठे.
  यश – अन्नधान्य उत्पादन – 6.21 पटींनी वाढ.
  दुध उत्पादन – 13.01 —"—.
* MH Council of Agricultural Education & Research.
महाराष्ट्र कृषी शिक्षण व संशोधन परिषद (MCAER)–
  – 10 सप्टेंबर 1984
  – (4) कृषी विद्यापीठे
    i) महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी, अहमदनगर
    ii) डॉ. पंजाबराव देशमुख —"— अकोला
    iii) वसंतराव नाईक मराठवाडा —"— परभणी
    iv) डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण —"— दापोली, रत्नागिरी.
* महाराष्ट्र राज्य कृषी पणन मंडळ (MSAMB):–
  – 23 मार्च 1984.
* कृषी मूल्य व किमती आयोग (CACP):–
  1964-65 – एल.के. झा समिती.
  1 जानेवारी 1965 – कृषी किंमत आयोग (अध्यक्ष – दांतवाला)
  1985 – कृषी मूल्य व किमती आयोग
  या आयोगाद्वारे MSP ची शिफारस – (23) वस्तूंसाठी
* NAFED (नाफेड) – 2 Oct. 1958
  TRIFED (ट्रायफेड) – 6 ऑगस्ट 1987
  अपेडा (APEDA) – 13 Feb. 1986
  FCI (राष्ट्रीय अन्न महामंडळ) – 14 जानेवारी 1965.
* प्रधानमंत्री फसल बिमा योजना – 13 जानेवारी 2016.

शेतकऱ्यांचे वर्गीकरण:–
  सीमांत शेतकरी – 1 हेक्टरपेक्षा कमी जमिनधारणा
  लघु शेतकरी – 1 – 2 हेक्टर जमिनधारणा
  अर्ध मध्यम – 2 – 4 —"—
  मध्यम – 4 – 10 —"—
  मोठे शेतकरी – 10 हेक्टरपेक्षा अधिक जमिनधारणा.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा कायदा, 2013.
- ग्रामीण भागातील 75% व शहरी भागातील 50% लोकसंख्या अनुदानित दराने अन्नधान्य मिळविण्यास पात्र.
- जनगणना 2011 नुसार देशातील 2/3 लोकसंख्येस या कायद्याचा लाभ.

* PM-KISAN - PM किसान सन्मान निधी.
- 24 Feb 2019 - गोरखपूर, UP येथून घोषणा
- पात्र शेतकऱ्यांना वार्षिक ₹ 6000 आर्थिक सहाय्य - तीन टप्प्यांमध्ये.

* कृषी पतपुरवठा -
लघु मुदत कर्ज - 15 महिन्यांपेक्षा कमी मुदतीची कर्ज.
मध्यम —"— - 15 महिने ते 5 वर्षे मुदत
दीर्घ —"— 5 वर्षांपेक्षा जास्त मुदतीची कर्ज.

* ऑपरेशन ग्रीन्स - 2018-19 पासून सुरुवात (Nov. 2018)
- शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढवणे व उत्पादनानंतरचे नुकसान ~~टाळ~~ टाळणे.
- सुरुवातीला टमाटे, कांदे व बटाटे (TOP) या 3 पिकांवरच भर होता. तो वाढवून 22 नाशवंत पिकांसाठी अभियान राबविण्यात येते.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* अर्थसंकल्प 2024-25 :-

- सर्वाधिक वेळा अर्थसंकल्प मांडणी
  - मोरारजी देसाई - 10 अर्थसंकल्प
  - पी. चिदंबरम् - 9 -"-
  - प्रणब मुखर्जी - 8 -"-
  - निर्मला सितारामन व चिंतामणराव देशमुख - प्रत्येकी (7)
- सलग सर्वाधिक वेळा अर्थसंकल्प मांडणी -
  - निर्मला सीतारामन - (7) वेळा.
  - मोरारजी देसाई - (6) वेळा.

* अर्थसंकल्प (2024-25) -
  - 23 जुलै 2024
  - 48.21 लाख कोटी रु. चा अर्थसंकल्प
    - महसुली जमा - 31.3 लाख कोटी
    - भांडवली जमा - 16.9 लाख कोटी.
  - मुख्य भर - (4) प्रमुख समुदायांवर
    - गरिब
    - महिला
    - युवा
    - अन्नदाता

Budget Theme
- रोजगार
- कौशल्य प्रशिक्षण
- MSMEs
- मध्यमवर्ग.

- शासनास सर्वाधिक जमा - कर्ज व दायित्वे (27%) मधून प्राप्त होणार

- सर्वाधिक कर महसूल
  - आयकर (19%)
  - GST (18%)
  - महामंडळकर (17%)
  - केंद्रिय उत्पादन शुल्क (5%)
  - सीमाशुल्क (4%.

सार्वजनिक खर्चापैकी सर्वाधिक खर्च :-
- करांमधील राज्यांचा वाटा - 21%
- व्याजदेयता - 19%
- केंद्रीय योजना - 16%.

* मनरेगा योजनेवर खर्च :- 2023-24 - 60,000 कोटी रु.
  - 2024-25 - 86000 कोटी रु.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics

* तूटींचे प्रमाण

	2022-23	2023-24	2024-25
राजकोषिय तूट	6.4%	5.6%	4.9%
महसूली तूट	4.0%	2.6%	1.8%
परिणामकारक महसूली तूट	2.8%	1.6%	0.6%
प्राथमिक तूट	3.0%	2.0%	1.4%

करमहसूलाचे GDP बरोबर प्रमाण -

2023-24 – 11.7% < प्रत्यक्ष - 6.6% ; अप्रत्यक्ष - 5.1%

2024-25 – 11.8% < प्रत्यक्ष - 6.8% ; अप्रत्यक्ष - 5.0%

1990-91 - अप्रत्यक्ष करांचे एकूण कर महसूलाशी प्रमाण - 78.4%

2023-24 - 43.6%

Yashashrii Academy

राज्यसेवा व संयुक्त परीक्षांच्या संपूर्ण तयारीसाठी

- QR Code Scan करून Android App Download करा.
- किंवा “Yashashrii Academy” हे Android App Download करा.
- iOS वर “Yashashrii Academy” हे App Download करा.

Contact: 9028273501
Telegram Channel: Ramesh Runwal - Economics